PROTU ZBOR

Aoa dzîc cî zboarili di tuti dzua suntu naima multi dit latinî shi tu română shi tu armînî .
Teatsea iali suntu limbi latini shi shiaduc niheamî .
Ma ', doaule shiaduc shi cu italiana!
Româna ari 20 consoani , armîna 30.
Academicianlu român Alexandru Cihac dzîtsi tu „Etymologie daco-romane" cî tu română suntu 1/5 zboari latine shi 2/5 zboari slavi.
Dit " Dicționarul dialectului aromân" al Tache Papahagi aflăm 20% zboarî latini shi 35% zbori gîrtseshtsi.
ZBOARI AHORYEA, LIMBI AHORYEA!
Armina shi româna suntu douaî limbi ahoryea azburîti di 2 miletsi ahoryea, cari bînarî alargu unî di alantsi.

Yoryi Halits

AROMÂNA = LIMBĂ

Emoțional, limba aromână este considerată dialect al limbii române. Alexandru ROSETTI, în „Istoria Limbii Române" compune fraze din cuvinte provenite din fondul latin de cuvinte: așa, cele 2 limbi seamănă, dar seamănă si cu italiana!

Xenopol, în „Teoria lui Rosler ...", dă exemple de fraze compuse din cuvinte din fondul nelatin ca să demonstreze diferențele între cele 2 limbi .

„Macedoromâna posedă în sfârșit mai multe cuvinte a căror înțeles este mult mai apropiat de acel latinesc decât cuvântul identic daco-român. Astfel a vătăma—victimare are în mac.-rom. înțelesul latinesc de ucide, pe când în daco- rom. are numai pe acela mai îndepărtat de a râni, a face rău. A spune—exponere înseamnă in mac.-rom. a arăta, pe când in daco-rom. are înțelesul de a zice.

Alcătuirea frazei este apoi cu totul alta în ambele limbi și îndeobște, cu toată asemănarea ce se află între ele și care este mai mare decât acea care le leagă de idiomurile latine apusene, ele sunt îndestul de deosebite și alcătuiesc două feluri de a vorbi atât de deosebite încât nu este cu putință a se admite că ele să se fi dezvoltat pe același teritoriu.

Daco-Românii și Macedoromânii sunt deci două popoare deosebite prin obârșia lor, care datoresc asemănarea lor covârșitoare împrejurării că se trag din amestecul acelorași elemente. Pentru Românii din Macedonia elementul latinesc provine de la coloniile pe care încă republica romană le trimisese în acea țară, în Epir și în Tesalia după reducerea Macedoniei în stare de provincie. Latinii se hultuiră aice pe elementul de baștină, care era de viță tracă, ca și în Dacia traiană, unde un popor tot de rasă tracă, Daco-Geții, formau substratul pe care se răsădi floarea romană. În sfârșit elementele slave fură aduse de poporul Slovenilor, care înecă Europa răsăriteană din lanțul Carpaților până în fundul Greciei. Nu este deci nevoie de a explica aflarea unui popor de viță latină la sudul Balcanilor, de a-l aduce aice din Dacia traiană, când obârșia sa deosebită este atât de ușor de găsit în izvoarele istoriei române.

O altă greutate și aceasta nerăsturnabilă, se ridică însă împotriva părerii că limba daco-română n-ar fi decât un dialect al celei macedoromâne."

„de idiomul meridional, căruia afară de aceasta îi lipsește și ori ce cultură literară"

1). D. Hunfalvy constată de asemenea că „cea mai mare deosebire ce se poate observa între dialectele limbii române este între cel de la nord și cel de la miază-zi“

2). Totuși când d-1 Hunfalvy adauge aserțiunea că Românii de la nordul Dunării înțeleg ușor limba macedoromână, el susține o părere cu totul neadevărată, căci este cunoscut că un Român de la nordul Dunării nu poate fără un studiu sau o obicinuire prealabilă să înțeleagă dialectul vorbit la sudul Balcanilor și vice-versa. Despre aceasta se poate convinge ori cine punând în asemănare câteva texte in ambele aceste limbi:

Mac.-rom.

Amirăul de ao ari una hilliă ahăt mușată, ce care uă vede, de mușutiața ce are până în 24 de ori nu poate.

Daco-rom.

Împăratul de aice are o fiică atât de frumoasă că cine o vede de frumușeța ce are până în 24 de oare nu poate.

Amândoi au dreptate :

Vocabularul de zi cu zi este latin la ambele limbi si asta le face latine si asemănătoare. Dar aceste 2 limbi au fonduri de cuvinte complet diferite:

ROMÂNA are substrat geto-dac, aromână traco-ilir; stratul este latin, dar nu coincid cuvintele .

Suprastratul este slav la română, grec la aromână .

Cihac este ferm cu latinitatea limbii române, dar observă că 1/5 din fondul de cuvinte este latin și 2/5 fond slav. Adunând cuvintele de la sfârșitul Dicționarului lui Tache Papahagi, găsim cam aceleași proporții: 20% cuvinte latine, 35 % cuvinte provenite din greacă .

FOND DE CUVINTE DIFERIT !

VIII Preface. Dictionnaire de etymologie daco-romane 1879

« Il est certain que les constatations scientifiques amènent sou- vent des résultats qui ne satisfont pas tout le monde. La Science positive ne peut guère se régler sur les aspirations d'uu patriotisme mal entendu ou d'un amour propre ridicule, qui ne songe qu'a se prévaloir du passe glorieux de ses ancêtres.

L'élément latin, qui forme sans contredit la substance de la langue roumaine, — sa grammaire étant, quelques particularités thraco-illyriques exceptées, essentiellement latine, — est reste non seule- ment presque stationnaire depuis sa réception, en ce qui regarde le fond de son vocabulaire, mais ce dernier doit même avoir perdu beaucoup de mots par suite de tant de bouleversements, dont ces malheureuses contrées ont été le théâtre pendant des siècles.

Nous avons la conviction que l'élément latin de la langue ne peut rien gagner, même par les fouilles les plus minutieuses dans les anciens textes roumains, qui sont du reste assez rare, tandis que les éléments slaves peuvent être augmentes encore de certains vocables, que l'on rencontre dans ces documents, mais dont la plupart sont maintenant hors d'usage ou remplaces par d'autres mots équivalents.

L'élément latin de la langue roumaine ne représente guère aujourd'hui qu'un cinquième de son vocabulaire, tandis que l'élément slave y entre pour le double ou pour 2/5 a peu près. J'observe a cet égard expressément, que tous les mots contenus dans la partie slave de mon dictionnaire, excepte quelques thermos anciens, que j'ai admis pour leur intérêt historique, font partie du langage du peuple en Roumanie.

Presque tous les dialectes slaves ont contribué plus ou moins à enrichir la langue, mais c'est surtout au vieux slave (slavon) ou vieux bulgare, comme on l'appelle même de préférence, avec plus ou moins de raison, que le roumain doit le plus grand nombre. »

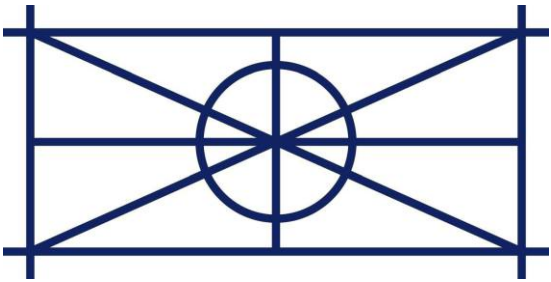

I. COTEANU

ELEMENTE DE DIALECTOLOGIE A LIMBII ROMÎNE

V. AROMÎNA, MEGLENOROMÎNA ŞI ISTROROMÎNA

În discuţiile lingvistice duse la noi în ultimii ani, caracterul de dialecte romînești al celor trei idiomuri romanice vorbite în Peninsula Balcanică (aromîna şi meglenoromîna) şi în Peninsula Istria (istroromîna) a fost pus sub un mare semn de întrebare. Asemănarea indiscutabilă dintre aceste idiomuri şi originea lor comună, au făcut lingvistica noastră tradiţională să considere că aromîna, meglenoromîna şi istroromîna sînt dialecte ale limbii romîne.

Într-adevăr, aromîna, meglenoromîna, istroromîna şi dacoromîna seamănă foarte bine între ele şi derivă, toate, din latina balcanică. S-ar putea spune chiar mai mult. Cele patru idiomuri conţin nenumărate elemente de evoluţie lingvistică prin care se poate dovedi uşor că ele s-au dezvoltat împreună un timp mai lung sau mai scurt. Aşadar, nici asemănarea, nici originea şi nici evoluţia lor comună pînă la o anumită dată nu pot fi negate, dar aceasta nu însemnează, implicit, că ele sînt dialecte ale limbii romîne.

În argumentarea tradiţională nu s-a avut în vedere un fapt de natură istorică, de importanţă excepţională pentru problema de faţă, izolarea de sute de ani în care trăiesc vorbitorii celor patru idiomuri. Aromîna, de exemplu, s-a despărţit de dacoromînă de cel puţin o mie de ani, dacă acceptăm una dintre propunerile făcute în legătură cu istoria acestor două idiomuri, anume pe aceea susţinută astăzi de acad. Al Rosetti, după care, între aromînă şi dacoromînă nu mai sînt legături din jurul anului 1000. Dacă însă luăm în consideraţie şi alte păreri, perioada de cînd cele două idiomuri duc o viaţă independentă este mai mare. Astfel, după O. Densusianu, aromîna nu a mai avut contact cu dacoromîna de prin secolul al VI-lea, după Weigand, din secolul al IX-lea, după alţii, din secolul al VII-lea sau al VIII-lea. Indiferent însă ce poziţie adoptăm în această chestiune, este evident că un idiom care, de cel puţin o mie de ani, se dezvoltă în mod independent, nu mai poate fi socotit dialect al altui idiom cu care nu mai are legături, căci relaţia dialect—limbă este determinată de raportul de subordonare a unui idiom faţă de altul. În cazuri similare, romaniştii au decis, deşi nu fără şovăieli, că provensala de pildă nu este un dialect al limbii franceze, că idiomul catalan nu este un dialect al limbii provensale şi nici al celei spaniole, ci că fiecare dintre ele reprezintă limbi de sine stătătoare. Cazul catalanei este instructiv în această privinţă, fiindcă se poate stabili cu oarecare precizie şi data de la care ea se desparte ca idiom romanic de provensala din care făcea parte, dată legată de înfiinţarea unui stat feudal, comitatul Barcelona, la anul 801. Din punct de vedere lingvistic, între catalană şi provensală sînt deosebiri mici, poate mai mici chiar decît cele dintre aromînă şi dacoromînă; cu toate acestea, dez-

voltarea ei independentă este un criteriu mai puternic de apreciere a caracterului de limbă sau dialect al acestui idiom, decît asemănările ei cu provensala.

Izolarea reală și profundă a unui idiom, de limba din care făcea parte, este un criteriu mai important decît criteriul de asemănare și de origine comună pentru că, în loc să privim înapoi, privim înainte, în direcția evolutivă a idiomului care se dezvoltă independent. Acest fel de a vedea lucrurile este deosebit de important fiindcă, altfel, nu vom mai înțelege niciodată cum se poate ca dintr-o limbă oarecare să se nască mai multe limbi. Într-adevăr, de vreme ce o mie de ani de evoluție independentă a unui idiom contează mai puțin decît asemănările dintre acest idiom și altele, cu care el a format odinioară o unitate, de ce am mai crede, de pildă, că limbile slave actuale sînt limbi, și nu dialecte? Ele formau doar odinioară, o unitate în care deosebirile de la o regiune la alta erau indiscutabil mai mici decît deosebirile existente astăzi între aromînă și dacoromînă sau între istroromînă și dacoromînă. Faptul că aceste limbi nu mai au astăzi un reprezentant care să înglobeze trăsăturile specifice ale fiecăreia dintre ele nu poate fi un argument, căci nici aromîna, meglenoromîna și istroromîna nu mai au astăzi un asemenea reprezentant. Pentru a se înțelege caracterul de dialect al idiomurilor romanice din Peninsula Balcanică și Peninsula Istria, lingvistica tradițională românească a fost nevoită să numească o perioadă de dezvoltare a latinei balcanice « limba română comună », întrebuințînd un termen asemănător limbii slave comune, indo-europenei comune, termen care avea avantajul că arăta cărei limbi îi aparțin, ca dialecte, aromîna, meglenoromîna și istroromîna. Dacă o anumită fază de dezvoltare a latinei balcanice trebuie sau nu să poarte numele de « română comună », aceasta este altă chestiune, dar, chiar fără a o rezolva, putem accepta ideea că aromîna și dacoromîna au fost dialecte ale latinei balcanice în cursul dezvoltării acesteia, și anume atunci cînd ele se aflau încă în contact, cînd erau două variante teritoriale ale aceleiași limbi, denumită fie latină balcanică, fie română comună. Dar de îndată ce, din diferite cauze, contactul lor s-a rupt, au și apărut două limbi romanice noi, aromîna și dacoromîna.

Prin urmare, romîna comună, adică latina balcanică dinainte de despărțirea dacoromînei și aromînei, a avut ca dialecte actualele limbi aromînă și dacoromînă, care se găseau atunci la alt stadiu de dezvoltare, lucru de la sine înțeles. Mai tîrziu, din aromînă sau din dacoromînă s-a diferențiat meglenoromîna, dar, datorită faptului că nu a avut condiții de evoluție independentă, ea a rămas lîngă aromînă ca un dialect al acesteia. Din dacoromînă s-a rupt cam în aceeași vreme istroromîna, dar aceasta, izolîndu-se cu totul, a devenit o limbă de sine stătătoare.

Deosebirea dintre punctul de vedere expus mai înainte și cel tradițional nu este, cum se vede, numai o chestiune de terminologie, ci una de concepție despre limbă, căci, pe cînd lingvistica românească tradițională neglijează total criteriul subordonării, bizuindu-se în argumentarea sa numai pe genealogie, după părerea noastră, criteriul genealogic — deși nu este hotărîtor — nu este însă știrbit întru nimic dacă admitem că dintr-un idiom comun s-au ivit cu timpul mai multe limbi, din cauza evoluției istorice. Dimpotrivă, credem că numai în felul acesta se poate explica fenomenul în aparență atît de curios al disocierii în mai multe limbi deosebite a idiomurilor care se vorbeau în antichitate și în evul mediu.

Cele spuse mai înainte nu trebuie să ne ducă la concluzia că studiul aromînei, meglenoromînei și istroromînei nu mai este important, dar el ar fi mult mai potrivit într-o lucrare despre *istoria* limbii romîne, unde s-ar cerceta, pe baze istorico-comparative, caracterele generale ale perioadei de evoluție comună a dacoromînei și aromînei, pentru a se înțelege mai bine modul lor de dezvoltare ulterioară. Introducerea unui capitol despre aromînă, meglenoromînă și istroromînă în lucrarea de față trebuie interpretată numai în acest fel.

AROMÎNA

Aromîna este vorbită în Peninsula Balcanică de o populație romanică de circa 300 000 de oameni răspîndiți prin Grecia, Albania, Iugoslavia și Bulgaria. Grupurile cele mai importante se află în Grecia și Albania; în Grecia, spre răsărit, în Epir, și spre apus, în Tesalia. Cîteva grupuri, mai mici, locuiesc în Macedonia grecească. În Iugoslavia, populația aromînească se află între lacurile Ohrida și Prespa. În Albania, grupul cel mai numeros este așezat în apropierea coastelor Mării Adriatice. În Bulgaria, sînt mai puțini aromîni și mai mulți meglenoromîni. Ei locuiesc pe malul drept al Vardarului, pe cursul superior al acestui rîu. Mulți aromîni trăiesc în orașele din cele patru state, la Salonic, Bitolia, Tirana, Durrës, Larisa etc.

Aromînii din Epir și Tesalia formează grupurile sudice, ceilalți, grupurile nordice. În acestea din urmă se diferențiază aromînii din Albania, în special cei instalați în jurul localității Fraşeri, cunoscuți sub numele de « fărşeroți » și cei din jurul localității Gramoste, « grămostenii ». Aromînii de lîngă lacul Ohrida sînt denumiți și « gopeşeni » după numele localității Gopeş, iar cei de lîngă lacul Prespa, « mulovişteni », după numele localității Mulovişte.

Mare parte dintre aromîni sînt bilingvi. Ei cunosc și întrebuințează în relațiile oficiale limba statului în care trăiesc, în primul rînd neogreaca și albaneza, cei mai mulți aflîndu-se în Grecia și în Albania.

*
* *

Studiul aromînei ar trebui pus pe baze cu totul noi, pornindu-se de la ideea că latina balcanică s-a transformat în aromînă în condiții specifice. Un asemenea studiu ar depăși însă cadrul pe care ni l-am propus aici. De aceea, ne mărginim la descrierea sumară a faptelor celor mai caracteristice, fără a face deosebiri de amănunt între aromîna de sud și cea de nord, între vorbirea fărşeroților, a aromînilor din Mulovişte, a celor din Gopeş sau a celor din Olimp, pentru că ceea ce urmărim aici nu este prezentarea aromînei cu dialectele sale, ci prezentarea generală a acestui idiom.

Aromîna nu este unitară. O spune unul dintre cei mai buni cunoscători ai ei, Th. Capidan: « Oricît de unitar ar părea graiul aromînilor de pretutindeni, în sensul că nu există diferențieri subdialectale care să îngreuneze înțelegerea indivizilor de la o regiune la alta, totuși [el] arată unele abateri care îl deosebesc întrucîtva de la o regiune la alta. Acestea provin atît din pricina contribuțiunilor interne, cît mai ales și din cauza influențelor pe care le-a suferit din partea limbilor înconjurătoare »[1]. În sud, pers. I și a II-a a auxiliarului *fi* sună

[1] Th. Capidan, *Aromînii*, p. 193.

5. Dialectele. O problemă strîns legată de cercetarea limbii literare este cea a dialectelor, cu care limbajul academic este în opoziție. Deoarece limba se schimbă tot timpul, și în fiecare parte a țării situațiile sînt diferite, cu timpul o limbă care la început era relativ unitară ajunge să fie împărțită în graiuri, care la rîndul lor se modifică și se diferențiază, transformîndu-se în dialecte, destul de deosebite între ele și, la rîndul lor, împărțite în graiuri.

Situația aceasta, într-o vreme veche, era generală și obligatorie, deoarece se circula destul de greu dintr-o regiune într-alta și locuitorii unui ținut nu aveau mijloace să ia cunoștință de modificările introduse în celelalte părți ale teritoriului. Astfel nu era nevoie să treacă multă vreme pentru ca urmașii aceleiași populații, despărțiți teritorial, să nu se mai poată înțelege între ei, deși vorbeau idiomuri de aceeași origine. În cazul acesta, spunem de obicei că avem de-a face nu cu dialecte, ci cu limbi diferite. Putem să aplicăm ideea și la împrejurări mai apropiate de vremea noastră, de exemplu un român și un portughez nu se pot înțelege între ei, decît dacă unul învață limba celuilalt sau dacă ambii cunosc o limbă străină care le servește de mijloc de legătură. Și totuși acum 1700 de ani variantele latinei vorbite în Dacia și în Peninsula Iberică nu se deosebeau prea mult între ele.

Încă din antichitate totuși a apărut un remediu: în anumite împrejurări, să zicem în cazul cuceririlor de teritorii, al grupărilor de oameni cu scopul de a se ajuta între ei la combaterea altor populații, și așa mai departe, dialectele se apropiau din nou între ele, ori prin faptul că unul dintre ele căpăta o categorică preponderență asupra celorlalte, ori pentru că fiecare din ele făcea anumite concesii, așa încît toți vorbitorii adoptau unele formule luate

din celelalte dialecte. Și astfel variantele se reunificau și limba căpăta din nou un aspect relativ unitar. Aici trebuie să facem o diferență între dialect și limbă: dialectele se pot contopi la un loc, dar două limbi diferite nu se amestecă niciodată în așa fel încît să devină un singur idiom: ori își păstrează ambele identitatea, chiar dacă se produc unele influențe superficiale, ori unul dintre ele dispare cu totul și locul lui îl ia celălalt, cu resturi neînsemnate ale celui părăsit. Așa s-a întîmplat de exemplu cu limba dacă, înlocuită de latină, în timp ce albaneza a rămas o limbă diferită de cele romanice.

6. Limbă și dialect. S-a pus în timpul din urmă problema dialectelor limbii române: în chip nelogic, se vorbește de dialectul muntean, moldovean, transilvănean etc., ale dacoromânei, ceea ce înseamnă că aceasta din urmă este o limbă, și, în același timp, de dialectul aromân, meglenoromân și istroromân, care nu fac parte din dacoromână, și astfel aceasta n-ar fi decît un dialect. Trebuie ales: sau moldoveneasca, munteneasca etc. nu sînt dialecte, ci graiuri, sau aromâna, meglenoromâna și istroromâna nu sînt dialecte, ci limbi, destul de apropiate de dacoromână, dar totuși limbi aparte.

Mijloace precise de a diferenția limbile de dialecte nu avem. Unii pun problema înțelegerii: dacă oamenii vorbesc diferit, dar se înțeleg între ei, avem de-a face cu dialecte, nu cu limbi. Soluția e departe de a fi justă: în Franța, în Italia, în Germania, locuitorii unei regiuni nu se pot înțelege, în graiul lor local, cu cei ai altei regiuni, cîteodată nu mai depărtată decît cu o sută sau două de kilometri. Și totuși se consideră că vorbesc aceeași limbă. În schimb sîrbii se înțeleg foarte bine cu croații și cu slovenii, iar cehii cu slovacii, și totuși se consideră că vorbesc

limbi diferite (uneori, ca în cazul sîrbilor și croaților, și scrierea e diferită). Mai mult decît atîta, un slovac și un polonez, vorbind fiecare limba sa, se înțeleg foarte bine; de asemenea un olandez cu un german din apropierea Olandei și chiar un român cu un italian, dacă ambii sînt cultivați.

O a doua soluție este următoarea: dacă două idiomuri înrudite manifestă tendința de a se contopi, ele sînt dialecte, iar dacă se depărtează continuu unul de altul, sînt limbi diferite. Pornind de aici, am susținut, acum vreo 20 de ani, că aromâna și celelalte idiomuri române sudddunărene sînt limbi, nu dialecte. Cred că am greșit, nu în sensul că trebuie dat răspunsul contrar, ci în sensul că nu putem ajunge la o soluție în momentul de față, decît dacă s-ar da aromânilor, meglenoromânilor și istroromânilor libertatea de a se pronunța: adoptă ca limbă literară normele folosite de noi? În cazul acesta, ceea ce vorbesc ei este dialect. Preferă să-și stabilească norme mai apropiate de felul lor de a conversa? Atunci vorbesc limbi romanice diferite de română (ce e drept, nu mult diferite). Ca un exemplu: sașii din nordul Transilvaniei vorbesc un grai mult deosebit de al celor din sud, astfel că nu se pot înțelege între ei (și, bineînțeles, nici cu germanii care vorbesc în dialecte); dar la școală ei au preferat germana literară, stabilită pe baza dialectului de la Leipzig, astfel că săseasca din nord și cea din sud rămîn dialecte germane. Dimpotrivă olandezii au preferat o limbă literară construită pe baza dialectului lor, care astfel a încetat de a fi dialect al limbii germane.

Rezultă că, atunci cînd e vorba de idiomuri de aceeași origine, hotărîrea dacă sînt dialecte ale aceleiași limbi sau limbi diferite depinde de voința vorbitorilor.

Limba romana are 20 de fenome; aromâna 30

Dominte, în „Tratat de lingvistică generală“ 1971, spune: „aromâna este apropiată structural de română, dar nu numai existența unor trăsături fonetice distincte, a unor fonduri lexicale cu caracteristici specifice, ci și amprentele mai puternice ale unei influențe balcanice și faptul că de un mileniu și jumătate ele au fost despărțite și repartizate în state diferite, duc la concluzia că aromâna, meglenoromâna și istroromâna sunt limbi romanice diferite de dacoromână, alcătuind reminiscențele sudice ale romanității orientale. Toate, împreună cu dacoromâna, au fost dialecte ale limbii române primitive comune, cu al cărei studiu s-a ocupat G. Weigand”

Chiar dacă ar fi fost dialecte ale protoromânei, valul de slavi din secolul VI, a despărțit limbile si a adâncit diferențele de vocabular.
Coteanu spune că, oricât ar fi fost de asemănătoare, despărțirea de cel puțin 1000 de ani și evoluția separată, le face să fie limbi independente.
Graur susține că aromâna și româna sunt limbi diferite!
Cicerone Pogirc ne vorbește despre toate aceste diferențe de mai sus.

„Dacă există o pretinsă „identitate” a dacoromânei cu aromâna, ea nu poate fi decât aceea a originii lor: latina balcanică.(...) În realitate, între aromână si dacoromână este departe de a fi vorba de identitate, ci doar de concordanțe structurale și materiale importante."
„(.) nu trebuie să uităm că aria macedoneană a fost romanizată cu mai mult de două secole înaintea Daciei (148 i.Hr.)"
„Să examinăm mai de aproape pretinsa „identitate" a aromânei cu dacoromâna: celor 20 de foneme din dacoromână le corespund 30 in aromână, dintre care două împrumutate din greacă.(.)"
„În lexic, diferențele sunt și mai mari. În fondul latin, printre cele 1628 cuvinte moștenite în aromână mai mult de o sută nu există în dacoromână, care însă posedă vreo 400 de cuvinte latine absente în aromână. Printre cuvintele aromâne moștenite din latină dar absente în dacoromână, există unele care dovedesc originea meridională a aromânei." (.) Cât privește cuvintele de substrat, moștenite din limbile preromane, din cele circa 120 ale dacoromânei, o bună parte lipsesc în aromână. Cele 350 de cuvinte împrumutate de aromână din albaneză sunt, bineînțeles, absente in dacoromână. „(.) Pentru originea meridională a aromânei este foarte semnificativă situația cuvintelor

grecești: 2534 dintr-un total de 9236 din Dicționarul lui Papahagi." (.)

„Caracterul latin al limbii aromâne în gramatica sa, precum și în vocabularul său de bază, nu poate fi contestat științific, după cum nu pot fi contestate nici amploarea și vechimea influenței grecești, care se explică prin bilingvismul greco-latin, de foarte veche dată in regiune."

Kira Iorgoveanu-Mantu , aduce multe alte argumente în diferențierea dintre cele 2 limbi:

Să amintim și părerea unui renumit romanist german, Hans-Martin Gauger, profesor la Universitatea din Freiburg:

„Pentru mine armâna, o limbă clar separată de română, face parte din marea diversitate însă și unitate a Romanității".

Dr. Mariana Bara, o tânără lingvistă a publicat una dintre cele mai interesante cărți din ultima vreme, referitoare la armână - Limba armenească - Cartea Universitară, București, 2007. Cartea rediscută „modelul tradițional, vechi de mai bine de 150 de ani, construit în cultura română în epoca dominată de ideologia naționalistă, pentru a descrie armâna, identitatea, cultura și istoria armânilor". Bazată pe argumente imbatabile cartea Marianei Bara este prima încercare de a discuta aceasta temă atât de controversată, dincolo de dogme, de comandă politică. Poate de aceea nu s-a scris nimic despre această carte: nici laudativ, nici critic. „Mai multe întrebări în mod repetat formulate la întruniri ale asociațiilor culturale armenești din Balcani și din Romania după 1990 au generat această carte, semn că a treia renaștere culturală a armânilor este marcată de căutarea identității și a drumului pentru viitor" scrie Mariana Bara în „Argument". Adaugă mai departe: „Probleme pentru care modelul tradițional nu are răspuns, pentru că le ocolește, sunt cuprinse în întrebări aparent simple:

Când și unde începe istoria armânilor și limbii lor?

De ce este ea prezentată atât de lacunar în spațiul cultural românesc?

De ce și cum a apărut teoria că armânii ar fi „ramura sudică a poporului român"? De ce romanitatea balcanică este estompată în favoarea romanismului?

De ce pare pierdută această romanitate și șterse începuturile ei?

De ce a fost nevoie să fie creat conceptul de romană primitivă - alt nume pentru latina balcanică? Această creație ipotetică are vreun rol? Atunci, de ce numai româna ar avea o astfel de etapă și de ce nu este nevoie de „italiana primitivă", „franceza primitivă" sau „spaniola primitivă" pentru a explica

începuturile celorlalte limbi romanice?”. La toate aceste întrebări, Dr. Mariana Bara dă și răspunsuri argumentate științific, bazate pe o bună cunoaștere a limbii armâne, limba ei maternă si a celorlalte limbi romanice.

Desigur, răspunsurile sunt incomode pentru acei lingviști care sunt încă sclavi ai unei ideologii lingvistice bazate pe ideologia politică națională și chiar naționalistă. De aceea au preferat sa tacă și să nu-și spună nici o părere despre această carte care deschide o nouă viziune, modernă, dincolo de prejudecăți și interese politice, academice... O carte care invită, in cele din urmă, la un dialog.

„Am mai putea deschide un alt capitol, despre dogmă și știință in cercetarea din spațiul cultural românesc cu privire la armâni. Dogmele științifice există în multe domenii și împiedică publicarea în reviste de specialitate a unor texte ca cel de față, care tratează un subiect supus controversei” spune Mariana Bara. Referitor la obsedanta fraza „Aromâna dialect al limbii romane”, M. Bara scrie: „Aici este punctul sensibil al cercetărilor asupra acestei limbi, tradițional, deși impropriu, definită ca dialect al limbii române. Această definire este o dogmă în lingvistica românească, iar în cele mai nuanțate descrieri apare concepția asupra armânei ca dialect al unei limbi care nu era întru totul unitară, in fapt, latina balcanică, convențional numită străromână sau protoromână.” Un element deosebit de important pentru definirea limbii armâne este romanizarea Macedoniei. Există o excludere programatică a romanizării Macedoniei la aproape toți lingviștii români. Nu este o excludere întâmplătoarea dacă ne gândim că Macedonia a fost romanizată cu aproape 250 de ani înaintea Daciei si numai ignorarea acestui fapt a făcut posibilă apariția teoriei conform căreia armâna este dialect al limbii române! Cu ce argumente se poate susține acesta teorie dacă luăm în considerare faptul istoric că limba latina din Macedonia a apărut cu aproape trei secole înaintea celei din Dacia?! Cicerone Poghirc este singurul om de știință care ajunge la concluzia că limba vorbită de autohtoni în Macedonia romanizată, are o altă limbă de substrat decât româna, și anume traca. A considera armâna ca dialect al limbii romane, înseamnă a contesta, a ignora bogata literatură scrisă în această limbă, de peste 200 de ani! Limba armână a avut o gramatică modernă încă de la 1813, în timp ce toate gramaticile limbilor balcanice au apărut mai târziu, chiar și Gramatica lui Heliade Rădulescu! Înseamnă a desconsidera bogata și valoroasa literatură modernă care

se scrie astăzi în toate țările în care armânii trăiesc. Ca exemplu, precizăm ampla antologie bilingvă (Armâna/makedonarmana-franceză), editată de subsemnata la editura micRomania din Bruxelles. Este o dovadă evidentă a existenței unei limbi care are toate datele unei limbi moderne în care pot fi exprimate toate frământările poetului modern. Nu întâmplător limba armâna este menționată în Harta europeană a limbilor minoritare și a fost practic recunoscută de Consiliul Europei, prin Recomandarea 1333/1997 aprobată de Adunarea Parlamentară.

Aromâna a avut gramatică de la 1813, are o literatura bogată, se autodefinește ca limbă.

Există o unitate lingvistică între vorbitorii de limba armânească din toate cele 6 state balcanice .

„Identitatea aromânilor în România este dată de limba lor maternă, de cultura și tradițiile lor vechi de peste 2000 de ani, elemente între care nu se poate pune semnul egal cu limba, cultura și tradițiile românești, oricât am dori, la fel cum nu se poate nega nici apartenența lor la același trunchi comun al latinității orientale.

Faptul că astăzi limba și cultura aromânilor este una diferită de a românilor, nu neagă apartenența lor comună la acest spațiu cultural al latinității orientale la fel cum nici celelalte popoare latine din Occident, prin faptul că sunt diferite nu încetează de a fi toate parte din aceeași familie culturală neolatină. Să revenim la identitate. Aceasta în cazul aromânilor este dată de limba maternă, care pentru aromâni este singura patrie, buletinul lor de identitate, care le conferă conștiința și identitate etnolingvistică (Caragiu-Marioțeanu, 1996).

Limba este compusă din trei elemente de bază substratul, dac în cazul limbii române, tracoilir în cazul aromânei, stratul, latin în ambele cazuri și ad-stratul, slav în cazul românei, grecesc în cazul aromânei. Deci a vorbi azi de o limbă cu elemente romanice mai vechi decât în Dacia, o limbă în care s-au tipărit cărți și se fac traduceri încă din secolul XVIII, ca fiind un dialect al limbii române nu este posibil. Chiar dacă la început, sec. II-VI, până la năvălirea slavilor, dacă admitem că s-ar fi vorbit aceeași limbă din Carpați până în Pind, deși pe un spațiu atât de vast și eterogen, nici limba nu putea fi compactă, cei peste 1300 de ani de despărțire și evoluție separată a celor două ramuri ale idiomului comun tot ar fi dus la apariția a două limbi diferite. Deci limba aromână nu este un dialect al limbii române ci ambele sunt alături de meglenoromână și istroromână dialecte ale limbii

străromâne sau protoromâna, și ea la rândul ei o limbă eterogenă cum am arătat mai sus, ambele fiind limbi vii, funcționale azi.

De pildă, limba catalană, care a stat în permanentă legătură cu castiliana (spaniola) și cu care are mai multe elemente comune decât româna cu aromâna este socotită ca fiind o limbă aparte și nicidecum un dialect al limbii spaniole.

Azi în Dobrogea aromânii se identifică ca un grup etnic distinct de români, chiar dacă au fost și aromâni intervievați care s-au declarat ca fiind români, la urma urmei, de ce să te declari minoritar dacă acest lucru nu îți servește la nimic? Nu degeaba aromânii sunt cameleonii Balcanilor, cum spunea Irina Nicolau. Ar mai fi un aspect: dacă aromânii din Dobrogea au fost aduși în țară ca și români, ei asumându-și acest lucru, și ceilalți din Balcani și din diaspora ar fi tot români. De aici si fondul lexical comun pentru cele două limbi cu precizarea că elementele colonizatoare romanice erau foarte eterogene, la fel și latine vorbită de ei, deci cu diferențe regionale clare între latina vorbită în Macedonia și cea din Dacia.

Român să fie un aromân născut și crescut în Grecia, Serbia sau aiurea, care nu a auzit în viața lui de România sau de limba română și nici strămoșii lui nu a avut vreo legătură cu românii de 1000 de ani încoace?

Istoricul Neagu Djuvara spunea că pentru ca două popoare să formeze o singură națiune, trebuie îndeplinite două condiții, și anume să evolueze în același spațiu geografic și să aibă dorința de a trăi împreună pe viitor, în același stat, or în cazul de față nu se îndeplinesc nici una din aceste condiții, nici nu au evoluat împreună ca de pildă românii din cele trei mari provincii istorice și nici nu au avut aspirația de a trăi într-un singur stat, ca în cazul românilor din Principate.

Dacă aromânii ar fi fost români și s-ar fi simțit ca atare, aici trebuiau să fie cel mai repede absorbiți iar dialectul lor arhaic trebuia cel mai repede să fie uitat în favoarea limbii literare, or acest lucru nu s-a întâmplat, dimpotrivă, în România ei s-au păstrat cel mai bine, drept dovadă că vorbim azi de aromâni în România ce au limba, dansurile populare, costumele, muzica, gastronomia, obiceiurile și multe altele diferite de cele românești.

Deci primul criteriu enunțat mai sus, cel al identității, al autopercepției, formată în interiorul grupului este una diferită de cea românească, adică aromânii dobrogeni se simt și sunt altfel. Cel de-al doilea element al identificării din afară este iarăși diferit, aproape nici un român din Dobrogea sau un alt etnic, nu-i percepe pe aromâni ca fiind români, ci ca pe un grup etnic aparte sau

„noi” și „ei”.

Și cel de-al treilea element care arată că aromânii nu sunt români este recunoașterea lor internațională ca fiind un grup etnic aparte în Europa, chiar de către Consiliul Europei, care a trecut limba aromână pe lista limbilor minoritare în Europa, aflate în pericol din cauza numărului redus de vorbitori, deci nu un dialect al limbii române aflat în pericol!

Ciudat este că instituțiile statului se contrazic în afirmații, asta poate din neștiință, astfel că, deși aromânii nu sunt oficial recunoscuți ca minoritate etnică în România, ei au fost înregistrați separat la recensăminte, atât în 1992 cât și în 2002, ba mai mult, pe două coloane și ca aromâni și ca macedo-români, pentru ca la recensământul din 2011 să dispară subit. De acest principiu ar fi trebuit să regăsim și coloane cu ardeleni, olteni, moldoveni ș.a.m.d.

O altă neconcordanță ar fi faptul că deși se spune că aromâna ar fi un dialect al limbii române, printr-un act oficial emis de Inspectoratele Școlare Județene din Tulcea și Constanța se stipulează clar aprobarea predării în școli a unor cursuri de limbă aromână ca limbă maternă! Lăsând la o parte polemicile și discuțiile putem afirma că astăzi aromânii din România și în special cei din Dobrogea, unde se concentrează marea lor majoritate reprezintă cea mai numeroasă, cea mai bine păstrată și cea mai dinamică diasporă aromânească din lume. Acesta se datorează faptului că au știut să se păstreze uniți atât sub aspect teritorial cât și sub aspect cultural, ca de altfel și climatului de calm și toleranță din România în ceea ce privește minoritățile etnice și culturale.

Limba lor este încă vie în Dobrogea și datorită rolului familiei aromâne, o familie cu un respect deosebit pentru valorile identitare, transmise din generație în generație chiar în lipsa învățământului și a mass-media în limba maternă.

Prin activitatea organizațiilor culturale aromânești lucrurile s-au schimbat mult după 1990, în sensul că publicațiile în limba aromână s-au înmulțit, au apărut în tot mai multe școli cursuri de limbă aromână și tot mai multe manifestări cu caracter cultural în localitățile cu populație aromână.

Totuși este îngrijorător faptul că asemeni tuturor celorlalte minorități etnice și aromânii sunt atinși de „tăvălugul modernizării” concretizat prin renunțarea la tradiții, la meșteșuguri și încetul cu încetul și la limba maternă, cu fiecare generație numărul vorbitorilor este din ce în ce mai mic. Sperăm să fie depășite orgoliile și interesele obscure până nu va fi prea târziu, dispariția aromânilor din

România ar echivala cu pierderea unui patrimoniu inestimabil a unor pagini importante de istorie din cartea latinității balcanice dar și o rușine pentru România. Cum să permiți ca aromânii, latinii balcanici, să se stingă între frații lor când se păstrează între greci, sârbi, bulgari sau albanezi cu care nu au atâtea în comun?

Astăzi, aromânii, numiți mai mult makidoni de români și autodenumindu-se mai mult armâni reprezintă al treilea grup etnic ca pondere numerică în Dobrogea, după turci și tătari. Prezintă două nuclee de concentrare și anume unul urban reprezentat de municipiul Constanța și unul rural reprezentat de comuna Baia, județul Tulcea. Ca tulpini putem afirma că grămuștenii (cipanii), veniți din Bulgaria și Grecia, reprezintă azi majoritatea aromânilor dobrogeni, ei dominând și în ceea ce privește rolul economic, cultural și politic în raport cu fărșeroții.

Deși statistic sunt în scădere sau chiar au dispărut total la recensământul din 2011, în urma cercetării noastre de teren, putem afirma că la o medie de 2-3 copii pe familie, perspectivele demografice sunt optimiste, lucru constatat și în școli, unde elevii aromâni nu scad foarte mult de la o generație la alta ca și elevii români de exemplu.

Pe lângă originea latină comună, ceea ce îi leagă cel mai mult cu românii este religia ortodoxă, practicată de aromâni într-o măsură mult mai mare decât la români, la ei numărul celor care au adoptat noile religii reformate fiind nesemnificativ.

Datorită afinităților cu românii, ei reprezintă un grup bine integrat în contextul socioeconomic dobrogean, aflându-se în vârful piramidei mai ales în domeniul comerțului și turismului spre deosebire de celelalte etnii, ocupate mai ales în sectorul primar.

Se poate afirma faptul că azi în Dobrogea, aromânii dețin roluri cheie în viața economică a regiunii, formând din acest punct de vedere, alături de români, pătura superioară a societății. În general, putem spune că povestea aromânilor din România este una cu final fericit, și că aventura lor pe aceste meleaguri a avut un final fericit, după aproape 100 de ani, ei au rămas o comunitate unită, bine păstrată și foarte activă pe plan cultural, fapt confirmat de numeroasele organizații cu caracter cultural din România, de numeroasele manifestări publice, ansamblurile folclorice înființate și prin înmulțirea școlilor unde se predau cursuri de limbă aromână.

În speranța că Europa va fi una a diversității și a respectului reciproc într-un spațiu fără frontiere și că și

celelalte state balcanice se vor integra în familia europeană viitorul se vede mai luminos pentru aromâni iar limba și cultura lor vor reuși să se păstreze în continuare. Până la urmă depinde mai ales de ei dacă vor păstra aprinsă flacăra „Armânamei" sau o vor stinge pentru a o aprinde pe cea a statelor în care trăiesc. Să nu uităm că mulți din românii, grecii, albanezii sau alte etnii de azi se trag din aromâni la fel cum mulți din aromânii de azi vor fi românii, grecii, albanezii sau alte etnii de mâine, stă doar în puterea lor să decidă dacă vor mai fi și aromâni!"

Preluat de la Ioan Calin Micle.

Dr. Corneliu ZEANA spune:

„1. Limba neolatină, care a fost recunoscută ca atare de Consiliul Europei prin directiva 1333, nu este un simplu dialect al limbii române, deoarece românii nu o pricep, mai curând înțeleg italiana.

2. Muzica tradițională (populară), absolut diferită de cea românească, polifonia cu totul aparte în toată lumea balcanică. Această muzică străveche, adânc impregnată în sufletul poporului, s-a păstrat și în prezent

3. Jocul popular, distinct cu totul de cel românesc. Chiar și corlu (hora) este cu totul diferit.

4. Costumele populare nu seamănă de fel cu cele românești

5. Arhitectura tradițională este cu totul diferită. Casele au altă înfățișare, folosesc mult mai mult piatra, iar satele nu sunt așezate pe vale, ca la români, ci dimpotrivă, pe înălțimi cât mai mari.

6. Numele de familie, după care recunoști ușor un armân sau un român

7. Proverbele. Armânii nu agreează să te faci frate cu dracul până treci puntea, dimpotrivă să nu faci astfel, sau capul plecat sabia nu-l taie (îl va tăia mai târziu). Ei au proverbe de tipul: Dumnezeu amână dar nu uită (nu agârșește) !

8. Nunta la Armâni și alte evenimente (logodnă, botez, înmormântare,)au înfățișări particulare, un anume tipic, specific..

9. Trăsături caracteria-comportamentale. Apreciază eroismul, neînduplecarea, lupta până la capăt, urăsc trădarea, sunt extrem de loiali față de cei ce le-au făcut bine. Împământeniți în Cadrilater și naturalizați, au luptat cu abnegație pentru eliberarea Basarabiei și Bucovinei de sub jugul sovietic și nu au fost capabili să întoarcă armele. Sunt foarte muncitori, nu acceptă pomeni, demnitatea și cinstea sunt valori fundamentale. Oprobiul comunității asupra vinovaților joacă un rol extrem de puternic."

Gheorghe Haliț